

Добре заробив.

Оповіданє

Стефана Пятки.

—❖❖—

Стали наші ладити ся до ліса. Хто мав дві шкапи і телігу, той тільки січку різав, а в кого сьвітло ся тільки половина теліги і одна сухоребра, той глядав супряжника. Всі тяглові „шарварники“ зворохобили ся на добрий заробок; навіть горбатий дід Пашко „капітуляційник“ два дні складав з онуками свою стару нековану телігу, а його жінці аж руки гостець ломав коло незаграблених сіракових холошень: так тото кожуховими латками латала, так сердешна діри стягала, щоби дідови тепло було в дорозі. Діяло ся се по хрестопоклонній, веремячко було дуже студене.

Манна з неба впала на наших селян! Ніхто й не зятимив такого доброго зарібку: з ліса до міста до фабрики дві милі; за сьят сирої грабини обіцяв Юда аж два-нацять шісток, себто дві корони і сорок гелерів.

— Сьят на двоє, корону й шістку чоловік полегки заробить при конях, — говорили наші, а з ними говорив і горбатий Пашко капітуляційник і вже чиновате міщатко з крепким плетеним мотузком повісив собі на шию на тих шість шісток. Чиновате міщатко пригадувало йому ті давні часи, коли він ватажив над джумацьким табором і носив сотки на кількадесять возів соли; нині міщатко порожнє гріло ся коло серця Пашкового з одним-однісіньким дурним шелягом. Поїхали наші досьвіта в нечувану плюту, вернули домів десь коло півночи, дурнісінько вернули: заїхав граф

Клось зі своїми Мазурами, забрав усі сяги з ліса, всі обломки, все ріще, а нашим не лишив нічого. Граф хотів також заробити в Юди. Він спровадив Мазурів, своїх людей, купив їм коні, теліги, побудував їм хати і став ся через те в нашім „видзялі“ щедрим добродієм. Мазури іменували графа Клося своїм дійсним „оберфурманем“ і доставляли всім Жидам-підприємцям дрова, угля, машини і всячину з залізничного двірця до фабрик. Граф Клось комендерував своїми „фурманами“: нині в того Жида, завтра в другого, позавтрі в рудого Шваба; возили що трапилось, ніколи даром хліба не псували. Весь тиждень возили, навіть і в неділю, лише в суботу спочивали, бо тоді був у Жидів сабаш.

От так то наші протрясли ся на своїх теліжках, вернули з ліса стулїруч у село, навіть не знали, кому намаїркувати: Юді, чи „оберфурманови“ графови. В тій цілій біді потїшили ся наші тим, що вернули всі щасливо, крім Пашка горбатого. Лиш йому, старому „коміснюкови“, трапили ся три нещастя: одно те, що заїхав Мазур у лісі його шкапі дишлем у вантах, мало кишки не випустив; друге те, що десь дїв ся йому горнець з сирію капустою і з теплим бульбяним пірогом, що дала йому баба на дорогу; а третє те, що преславне джумацьке мішатко з плетеним мотузком, прилагоджене на тих шість шісточок, десь діло ся, щезло з запазухи з під дідового серця, разом з дурним шелягом. Сьміяли ся наші і бідкали, жалували діда цілу дорогу, затикали діру в вантаху його шкапі, а свою нужду забули. Аж у селі коло коршми замітили, що не всі вернули з ліса, що не стало поміж ними кума Михайла Грузила.

— Де наш кум Михайло Грузило? — питали наші один одного. Ріжно вгадували: одні, що ще завидна поїхав до себе, другі, що повіз Юдового лісового вірника до міста на сабаш, треті знов, що лишив ся позаду на рогачі люльку запікати. На різні здогади приходили, а таки не вгадали.

Михайло Грузило лишив ся таки в лісі поміж Мазурами. Довго потикав ся по вивертах, гнилих колодах, нераз підїжджав своїми шкапенятами до сягових полїн, але

Мазури проганяли його словами: „Прец сизматику, то насе!“ Попихали його щораз у більшу гущу, темряву, щораз у глибшу пропасть. Побачив Михайло навпослід одного ялового цапка глибоко, дуже глибоко в потоці, станув над тою деброю, задумався. — Лізти по него в ту безодню — гадає собі — чи плюнути з берега, перехрестити ся і вертати до дому? Ні, не так зроблю: коли Мазури не беруть, то візьму я; буде шість шіток, буде гурманець соли, сірка, лишить ся щось і на здекуцію.

Поліз Михайло в потік на стрімголов по того цапка, став по одному гнилячищу двигати горі берегом на телігу. За кожним разом сунув ся в долину то на животі, то на хребті. Мазури вже не проганяли його даліше, лише гляділи здалека і сьміяли ся; скільки разів упав з поліном і не борзо піднімав ся.

Десь уже по всіх людях рушив. Ніч захопила його на самій лісовій рогачці; хоче відсунути друк, не може: замкнув його Жид у лісі, пішов собі на сабаш. Щож тепер робити? Треба ставити місток, у лісі ніяково ночувати.

Ставить Михайло Грузило місток: мече гнилі грабові поліна з теліги в рів, зметав усі до одного і ще сумнівається ся, чи перехопить ся з шкапенятами, чи не подруцкає теліги. Бог дав, переїхав по тім цапковім місточку, „воскрес“ на другім боці перекопа. Тягне поліна з рова, складає знов на телігу. Поліз останній раз у рів, став галити руками в пільмі по болоті, став смотрити, чи не лишило ся що? Нащупав щось тверде, тягне з усеї сили, напружає ся, аж витягнув і переконав ся, що то не поліно, лише якесь гниле коренище. Кинув його назад у те саме місце. Уже все в ладі, лише ще бич... Смотрить за поясом, нема; гарбає руками поперед коні, коло теліги, всюди глядає — нема. А тут пільма за очі вхопила, ні шкапенят ні теліги не бачить і бича нема; прийдець ся на сором їхати без бича. Став, розважає, де він його міг задіти, де положити? Гадає, гадає, ні, не може відгадати. Поліз ще раз за перекип до ліса за якою фалудиною. Ах, як усадить коліном до стовпа на рогачці, аж засопів і поклонив ся; хотів схопити себе за боляче місце — і схопив бич у руку. Тьфу... аж тепер пригадав собі, що він тут

коло того стовпа поставив бич, як хотів друк відсунути. — Мабуть коліно скалічив на цвях, бо тече... Але то марниця, добре, що знайшов ся ремінний бич, — гадав Михайло Грузило, вдоволений із сего, що він один перехитрив Мазурів і поти вступав ся їм з дороги, поти ліз у дику лісову гущу, поки не хапнув ялового цапка на свою телігу. Він радував ся тим здобутком, наче голенька Шевченкова сирітка, що в „попа обідала“ на Великдень.

Пустив ся Михайло Грузило в Божий час у дальшу дорогу. Не зважав ні на голод, ні на холод, ні на те, що зверха ліпило і йому цюрком за обшивку ляло ся, лиш їхав тай їхав нога за ногою, спиняв ся на хвилю по баюрах „видзялових“ і їхав дальше; навіть не мав часу речи доброго слова шкапенятам: постійно підсаджував ся то під передню то під задну підтоку і попихав наперед, аби бідненьким гнідим лекше було тягнути. Під самим містом жаль йому стало на рогачці за два крейцарі заставити зелізнний ланц і лишив кучму і рівно з сонцем опинив ся простоволосий під брамою фабрики.

— Слава Тобі Господи, що дотягнув! — мовив Михайло Грузило і дав коням по клаптику мерви, щоби хоч голод перервали, а сам став голосно відмовляти ранні молитви, щоб збудити Мазура-сторожа в буді коло фабричної брами. Хоче Михайло їхати в браму, а Мазур з буди до него з зелізним гаком, заступив дорогу, не хоче пустити до середини.

— Я з тих, що тут учора доставили сяги, — толкує Михайло. — Припізнив ся дрібку, бо Жид замкнув мене в лієї, цілу ніч їхав і аж тепер привожу вам ще одного ялового цапика до „рахунку“.

— Оберфурмана грабею німа, а в Зида сабас, не пусцом! — відповів сторож.

Хоч як Михайло Грузило благав-молив брата-Мазура, ні, не пустив брат-Мазур, лише погрозив Михайлови зелізним гаком і обіцяв йому зуби ним виштуркати, коли не вступить ся по доброму.

Надїхав князь Огинський Контрамович, що колись мав своїх кількадесять сел, а тепер на старі літа був помічником-писарем у Люзера при касі брацькій і будував

дальше свою вітчину з фабричними дівками-робітницями. І той не пустив. Над'їхав другий благородний у сьвітлій колісницї, колишній ротмістр російський, чи як він сам говорить часто „жолнеж рускі“, а тепер повновласник фабрики і посол на сойм із селянської курії, і той не пустив Михайла. — Вези, хлопе, полїна до дому, — мовив жартом усьміхаючись, — нехай баба грієть ся, щоби була тепла.

По тім „рускім жолнежу“ над'їхало ще кілька сьвітлих колісниць з князями, графами, адвокатами і преславними нафтарями. Всї вони поїхали до фабрики на велику нараду, як ратувати „панські банки“, а Михайла й не замітили коло брами, як він низько всїм кланяв ся і ніби знімав з кудлатої голови заставлену на рогащї за два крейцарі кучму. Михайло пізнав тільки одного поміж тими вельможними нанами, того, що давнїйше в їх селї був дідичом і велїв по вечерни в недїлю витягнути з церкви віїта, завести до двора і дати йому п'ятнацять буків за те, що віїт поважив ся вигнати музики з коршми, аби не грали в часї Богослуженя. Він пізнїйше десь утік із села, говорили, що до Америки, а Михайло побачив його тут. Над'їхала ще одна, вже несьвітла, а проста, велика брика, а на нїй повно інжинерів, писарів; між тими пізнав Михайло також здалека одного пана, що полював у літі під їх лісом і забив дві серни та сховав у його вівсї, а в ночі мусїв Михайло ті дві серни завезти до міста за шарваркове і нічого нікому не говорити. Його Михайло став благати, аби заступив ся за него перед тим братом Мазуром і перепустив його через браму до фабрики. Преславний стрілець вихопив від візника бич, цївяхнув кілька разів Михайла по простоволосїй голові і поїхав далї.

— Так-же не мав де стати, аж тут перед брамою, насьмітив мов навмисне, коли князї приїхали! — кричав стрілець і махав іще здалека до Михайла рукою, аби забирав ся геть. На превелике щастє Михайла Грузила надїс Бог його доброго знайомого, кума і свояка Базилька, фабричного возного, і сей поговорив з братом Мазуром мудре слово потайком, пустив Михайла через браму до фабрики, показав йому місце, де має зложити полїна, ще й картку вистарав ся для него з банкової дирекції, що

справедливо і в цілові доставлено цапика ялового на призначене місце.

Взяв Михайло Грузило картку від свого кума, подякував йому ще раз, став розглядати ся, де він того цапика зложив; став міряти на око, чи далеко від високого комина, щоб умів добре витолкувати Юді.

Возний Базилько доміркував ся, о що кумови Грузилові ходило; він знав його душу ще з тих часів, коли з ним цілими вечерами сидів над псалтирою і роздумував над словами: „Не надѣйте ся на князи земскія, въ нихъ же бо нѣсть спасенія“; він колись був також у такій біді, поки не пізнав примхи панів головачів фабричних і їх покровителів-князів, заки не навчив ся лицемірити і словословити тих, котрих у душі ненавидів. „Арендували неуніятські Жидам, а уніятські арендують тепер тому, хто дасть більше“, — так говорив своїм кумам-мужикам, а до своїх покровителів співав инакше: „Прошу пана директора, я тільки одно бажане маю: поставити косцьол, а під косцьолом пивницю, щоби всі наші панове могли там спочивати“. Так говорив часто Базилько перед своїм принципалом і перед иньшими панами, але давню мужицьку вдачу не міг покинути: як тільки здибав ся з мужиком-братом на убочу, все любив поговорити і причепити латку своїм хлібодавцям.

— Чого ви, куме, ще розглядаєте ся, чого ще стоїте? — спитав Базилій кума Михайла.

— Та-же тут була десь недалеко та памятна гора, що ми її усяпали на честь, як приїхав був до нас наш найяснійший цісарь і звідти глядів на ті всі фабрики. Памятаєте, як ми оба коло тої каплиці робили, що на тій горі поставили, — говорив Михайло Грузило.

— Тямлю, дуже добре тямлю! — обізвав ся Базилій і усьміхнув ся глумливо. — Гору ту розвезено, а на тім самім місці лежить тепер ваш яловий цапок. Як покажете цибухови*) картку, то скажіть йому, що ви зложили поліна в те саме місце, де був перше „кайзергітель“, а він уже буде знати, що то значить...

*) Глумлива назва зам. Жид.

— Базилі, Базилі! проше сюди! — кликав директор Базилия крізь вікно до канцелярії. — Цо Базилі завше ма з хлопами до чиненя?

Михайло Грузило посунув з карткою до Юди по тих шість шісточок, що їх заробив так гіренько. Був певний, що крім зарібку одержить ще бодай на скрутелик тютюну. Юда взяв карту, оглянув, перечитав, подер на дрібонькі куснички, а потім ті куснички зімав у пушках, зімав і кинув Михайлови між очі.

— Сунь до рогатого чорта і до своєї здохлої матери! Йди, запропасти ся! — закричав Юда. — Я маю інтерес з графом Клосьом, він мені дрова доставляє, а таких фор-возників та смаровозів, як ти, не знаю.

Якось дві неділі по тім славнім зарібку йшли наші з цілої громади до міста: чоловіки, невісти, парубки, відданиці, хлопці, дівчата, навіть малі дїтваки нелїтки, всіх разом з півтори сотки. Всіх гнала одна біда до одної божниці — до повітового арешту. По дорозі вчили старші молодших, як мають у суді „скозувати ся“, як іменувати панів судиїв.

— Аби сто разів у суді повіли: „Ти злодію з ліса вкрав“, то говори: „Ні, пшенайсьвенний трибонале, я ніколи не крав, тільки зрубав“, бо за ліс злодія не було й не буде.

Таку науку давали старші нелїткам і з добрими гадками в веселім душевнім настрою сунули до виміру справедливости. Сунули громадками, ті за ріще, ті за гриби, ті за траву різійку, малі нелїтки за суніці й малини. Кожде розповідало про свою пригоду з паном лісничим.

Під містом зглотили ся наші в один великий оберемок, а на чолі тої громади штильгукав старий капітуляційник Пашко з хрестом на грудях і трьома медалями, вів своїх похресників з трьох поколінь перед судейські власти і показував їм самі історичні памятки. Ось коло „видзялу“ стоїть іще колишня мандаторівка, де старий Пашко відбирав колись платню буками за роботу-панщину, а нині його онукам пускали кров ухами за вибори видзялові солтиси.

В суді взяли першого капітуляційника, кривого Пашка на протокол:

— І вам, старенький, забагло ся ще перед смертю сидіти за лїс у креміналі? — питає судия Пашка. — І ви з трьома медалями, ви з хрестом, такий чоловік над гробом, такий примір даєте молодшим? То не красно.

Пашко випростував ся, підніс сиву голову і криву „плейзеровану“ ногу каліку також випростував і каже:

— Прошу пана совітника, я вислужив півтретя капітуляції в жовнях, змірив ногами немало сьвіта і не був за ніщо караний, аж тепер лихо мене вчепило ся. Ішов я ось з отсим лїсним Холерою через зруб, а він мені каже: „Дивіть, татусю, яка кривуля лежить на дорозі. Для вас здала би ся на патерицю підпирати ся, як ідете до церкви“. Я підняв той патичище, приніс до хати і по нині він дебелиє під стріхою.

— Було не брати, — говорив судия. — Чужий лїс, чи чужа комора — все одно. Маєте добу арешту! І то уважаю на вас, що ви не були ніколи карані, иньшим разом дістанете за таку кривулю хоч з кілька неділь.

По горбатім Пашку слїдували иньші, пішли за ним немов за своїм патріархом; вони вже були засуджені в ріжних часах: декотрі ще перед двома лїтами, то на кілька днів, то на кілька неділь вязниці і аж тепер по тих чудових виборах до ради державної прийшло ся всім відразу чинити покаєння за лїсове злодійство. Всі наші в числі до півтори сотки душ посунули до арешту. Всі? Ба ні, не всі: лишив ся ще з наших один-однісїнький як кругла сирітка, наш знайомий Михайло Грузило. Він стояв у куті під муром і дожидав справедливого засуду.

— А ви чого ще тут стоїте? Чому не йдете до арешту? — спитав здивований судия.

— Та я, прошу пана совітника, не знаю ще, на кілько засуджений. Я не за лїс, лише з Юдою за тих шість шісток, що мені не заплатив! — відповів Грузило.

— Заждіть собі ще, я вас закличу.

Михайло Грузило ждав на тім самім місці в куті під муром, не поступив ані одним кроком наперед. Він прислухував ся, як сварив граф Клось на свого адвоката.

Жида-Поляка Дікмана. Адвокат заскаржив графа, що не заплатив йому за весь рік за те, що провадив йому процес з Жидами, і жадав круглу тисячу корон. Граф Клось не мав тим разом ніякого оборонця, боровився сам і добре оборонився: довів перед судом, що він до того суду не належить, тільки до краківського повіту і так „викивав“ свого адвоката, ще й зажадав від него за страту часу круглу тисячу корон, бо його Мазури фірмани в тім дні дармували, і граф яко „оберфурман“ також не заробив нічого.

Скінчилася сварка з панами, прийшла черга й на мужика Михайла Грузила.

— А ви чого потребуєте? — спитав тепер судия.

Михайло Грузило поклонився, вдарив рукою до землі і каже:

— Та за ті полїна, прошу пана совітника, за тих шість шісток з Юдою.

— Ага!... знаю... знаю... Чому ви не явилися на першім терміні, чому?

— Був, прошу пана совітника, стояв від самого досвіта до самого вечера на тім місці, де тепер стою коло порога, кум Базилько, возний може посвідчити.

— Який кум Базилько? — питає судия. — Я не знаю ніяких кумів Базильків... Ви, ви... Не можна було за тих шість шісток загодити ся по доброму? Тратите час, гроші, що вам з того прийде?...

— Я, прошу пана совітника, ще ніколи не правив ся і до тепер не знав, як у суді двері отвиряють ся. Я Юді подарую тих шість шісток, лише нехай перед своїм Богом присягне, що я йому не доставив справедливо ялового цапика.

— А деж ви того цапика зложили? В фабриці, чи в него на подвірю?

— В фабриці, двадцять кроків моїх від того найвищого комина, на против канцелярії, в тім самім місці, де перше усипали були високу гору на памятку, що наш найяснійший пан стояв на тій горі і споглядав з неї на місто.

— То буде новий термін, бо той пан, що вам винен гроші, нині не явив ся. Ідїть з Богом! Ні, пождїть іще! Що то ви там наробили в лісі? То ви не через рогачку виїхали з ліса, лише кудись манівцями... А знаєте, що то кримінал?... То не дуже добре причинить ся до вашої справи, коли той пан схоче вас за те заскаржити... Ідїть, ідїть, бувайте здорові, там прийде до вас у село новий форлядунок.

— Тьфу! щезни лихо, пропадай у трястє та в болото! — роздумував Михайло Грузило, отямивши ся вже за містом. — І кажуть, що вже тепер на сьвітї нема ні Бога, ні чорта. А хто-ж міг сказати судні, що я через перекіп переїхав? Адже совітник не був у змові ні з Юдою, ні з лісовим вірником, хиба через Сьвятого Духа довідав ся.

Над сим міркував та заходив у голову Грузило, поки не дійшов до дому, а дійшовши та погодувавши ся несоленою стиранкою почав ждати третього терміну. На третім терміні став Юда, став і його лісовий вірник. Розправа в суді тревала дуже коротко. Юда і його вірник з адвокатом стояли на передї і вели ся чемно, лише кум Базилько крутив ся по кутах, мов у своїй хатї.

— То ви, Михайле, упоминаєте ся від того пана за пів сяга дров, що доставили до фабрики? Чи так?

— Так, прошу пана совітника! — відповів Михайло.

— А Базилій видїв, що Грузило зложив поліна на призначене місце? — питав судия фабричного возного.

— Не тільки видїв, пане сендзьо добродзєю, але іще карту йому дав від нашого директора повномоцніка, — потвердив сьвідок Базилько.

— Коли так, то йдїть Михайле Грузило з тим паном, а вони вам виплатять те, що вам належить ся, — закінчив судия.

Михайло Грузило аж тепер поклонив ся, хотїв розважити і собі також щось говорити, та не дали йому надумати ся. Юда потягнув його за рукав за собою, вірник лісовий попхав із заду в плечі і так вивели його з судейської сьвятинї аж на ринок у болото і виплатили йому виправувані гроші.

— На тобі шість шісток, бодай тебе, бовдуре обчужений, тисяч разів по шість кольок укололо! На та вдави ся ними!... А затам собі те добре, що я тобі тепер говорю: щоб ти ще раз не важив ся виїжджати по злодійськи через перекип зі скарбового ліса, бо тебе морока вкриє і посидиш собі хоч з пів року в криміналі. Я тобі хотів нині зробити тут празник з молитвинами, тільки пан сендзя просив мене за тобою.

Так сказав лісовий вірник Юдин до Грузила, кинув йому шість шісток під ноги і на тім закінчила ся та правдива історія з яловим цапиком.

